

Kompletteringar till händelseregister för Halltorps kyrka

De redovisade uppgifterna utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

Årtal	Händelse	Konsult	Källa
Början av 1200-talet	Den första etappen i kyrkobygget utfördes. Denna etapp fullbordades aldrig utan när källaren och en bit av murarna till våning två stod klara avbröts bygget och etapp två vidtog efter ett enklare arkitektoniskt schema		KLM top. ark.
	Kyrkan fullbordades och försågs troligtvis med både öst- och västtorn och som sammanbindande länk mellan dessa en byggnad i fyra våningar.		KLM top. ark.
Början av 1400-talet	Kyrkans inre väggar och pelare revs och bottenvåningen fylldes med rivningsmaterialet. Genom detta bildade nu det gamla kyrkorummet kombinerat med det västra tornet samt koret, det nya långhuset. I öster togs en ny triumfbåge upp och utanför denna byggdes ett nytt kor (smalare än långhuset). Sannolikt var det i samband med denna ombyggnad som vapenhuset i söder byggdes.		KLM top. ark.
1669	Kyrkan får sin nuvarande (2006) bänkinredning.		KLM
1680-81	Nytt spåntak lades på kyrkan.		ATA
1685	Läktare uppfördes.		ATA
1686	Den nyuppförda läktaren målades.		ATA
1689	Den gamla predikstolen utsmyckades.		KLM top. ark.
1749	Kyrkan rappades och vitlimmades både in och utvändigt		ATA
1758-59	Sakristia byggdes norr om koret. Predikstolen flyttades från den södra väggen till den norra och försågs med en trappa från den nyuppförda sakristian.		KLM top. ark.
1762	Altartavlan föreställande Kristi himmelfärd, utförd av Andreas Dahlström från Döderhult, anskaffades. OBS i pdf:n av detta dokument står felaktigt Jonas Berggren som upphovsman!!!! Enligt undersökning av Ivar Andersson, rapport från undersökning 1951-54 finns årtalet 1763 inristat på insidan av en av altarbordets brädor. På en annan bräda är namnet Andreas DDD inristat vilket av Andersson tolkats som Andreas Dahlstöm de Döderhult. Det finns också ornamentskisser och andra tecken inristade. Enligt Andersson finns också uppgift om att ersättning för altarpuppans betalades Dahlström 1763 eller 1762 men varifrån den uppgiften hämtats framgår inte.		ATA KLM top.ark.
	Nytt altare anskaffades (och fanns fortfarande kvar 1828).		ATA

1770	En dörr tas upp i koret öster om korfönstret		ATA
1780	Ny entrén i den västra gaveln togs upp.		ATA
1795	Tre fönster togs upp i den norra väggen.		ATA
1796	Kyrkan bygges om och gavs i stora delar sitt nuvarande klassicistiska utseende: Koret revs och ersattes med ett något djupare, fullbrett korparti. Koret rasade dock snart och fick återuppföras. I samband med detta byggdes av majoren på Värnanäs ett gravkor med ovanförvarande kapell, mot korets södra sida. Från kyrkogården till kapellet ledde en trärappa som anslöt på kapellets västra sida. Hela kyrkans murar och tak sänktes så att den kom i höjd med de nyuppförda kormurarna (ca 2 meter). Interiört gavs kyrkan ett välvt trätak. Dagens predikstol placerades i kyrkan och ersatte en äldre.		KLM top. ark. ATA
1799	Ny läktare i väster stod färdig.		ATA
1802	Kyrkans målades interiört i ”pärlfärg”.		ATA
1806	Den 1797 uppsatta predikstolen försågs med snidade ornament förfärdigade i Stockholm.		ATA
1807 eller något senare	Stentrappa byggdes till Värnanäskoret och ersatte den befintliga trärappan. Under trappan inreddes ett gravkor.		KLM top. ark.
1810	Kakelugn insattes i sakristian.		ATA
1814	Sockenmagasinet byggdes.		ATA
1817	Ny trappa gjordes vid den södra entrén.		ATA
1820	Kyrkogårdsmuren byggdes.		ATA
1838	Kyrkan fick sitt första orgelverk inköpt från Högsby kyrka.		KLM top. ark.
1867	Prästgårdens nya timrade bostadshus uppfördes något söder om det redan befintliga bostadshuset.		ATA
1872	Ny trappa uppfördes vid den södra kyrkporten.		ATA
1887	Den ursprungliga sydportalen revs ut och i dess ställe gjordes ett fönster. Vapenhuset i söder revs. En del nya fönster togs upp och en del av de befintliga vidgades. Fönstren försågs med gjutjärnsbågar. Den västra portalen vidgades.		KLM top. ark.
1899	Nytt orgelverk byggdes.		KLM top. ark.
1912	Fasaderna rappades i vitt.		KLM klipp. ark.
1925	Kyrkan beskrivs i ett tjänstememorial enligt följande: Fönstren är försedda med gjutjärnsbågar. Uppvärmning		KLM top. ark.

	<p>sker med kaminer, två större i kyrkorummet och en mindre i sakristian. Interiören är hållen i grått o grått. Väggarna vitstrukna. Takpanelen oroas av alla de svarta spikhuvudena.</p> <p>Altaruppsättningen har en ”avvikande färggivning mörk färgton”. Gravkoret har en infälld marmortavla i väggen och är avskilt från koret med glasade pardörrar.</p>		
1928	<p>Restaurering genomfördes under arkitekt G. Pauli: Kalkmålning återfanns på kyrkans norra vägg kyrkans väggar Kyrkan försågs med varmluftsuppvärmning. Pannrum inreddes i sakristians bottenvåning. Sakristian försågs med nytt golv och tak. Kyrkorummets tak och väggar målades om, taket i vitt och väggarna gulaktiga. Målningar ”reparerades och tvättades”.</p>		KLM top. ark. ATA
	Den övre delen av trapploppet mellan koret och det underliggande gravvalvet murades igen.		KLM klipp. ark.
1946	Ett nytt orgelverk byggdes av Nils Hammarberg.		KLM top. ark.
1951-54	<p>Renovering genomfördes under arkitekt Erik Fant för utförligare information om utgrävningen se <i>Rapport över undersökning av Halltorps kyrka 1951-54</i> I. Andersson, ATA:</p> <p>Exteriör: Den södra portalen rekonstruerades med både återfunna och nytillverkade delar och dess öppning murades igen Fasadputsens togs bort och lämnade fasaden med sitt murverk med breda fogar mellan något kvadrerad sandsten synligt. I kyrkans nordvästra hörn grundförstärktes yttermuren. Vindflöjel från 1707 med spira i trä och drakhuvud i smide ersattes med en kopia. Trappan till sakristian byggdes om helt.</p> <p>Interiör: Källarvåningen grävdes ur och delar av källarbjälklaget byggdes om. Korets höjdes något då källarvåningen gavs ett gjutet betongvalv. De tre fönstren i korets östra gavel sattes igen och kyrksalens övriga fönsteröppningar minskades. Väggarna putsade och kalkades om interiört och delar av medeltida väggmålningar frilades. Det tunnvalvda taket isolerades. Vapenhuset byggdes om. Bänkarna byggdes om för större bekvämlighet och de</p>		KLM top. ark.

	<p>båda främsta bänkraderna togs bort.</p> <p>Bänkdörrarna hängdes om med gångjärnen mot koret och de rikast utsirade bänkdörrarna längst fram.</p> <p>Nya fönster med blyinfattat glas sattes in.</p> <p>Nytt altare av sten sattes in.</p> <p>Ny tät altarring ritad av Fant ersatte en tidigare med balusterdockor som ställdes i källaren.</p> <p>Interiör ommålning företogs.</p> <p>Den gamla altartavlan i relief (utförd av Jonas Berggren och på 1800-talet ersatts av en oljemålning) restaurerades och återinsattes som altartavla.</p> <p>Det ursprungliga färgerna på bänkdörrarna återställdes i en grönbrun färgskala.</p>		
1952	Den medeltida dopfunten (vilken återfunnits tjänande profana ändamål på bygden) konserverades och återinstallerades i kyrkan.		ATA
1996-97	<p>Utvändiga arbeten genomfördes under ledning av Arkforum i Kalmar. För utförligare information se <i>Rapport 2003:36</i> Kalmar läns museum.</p> <p>Underhållsplattform till klockstapeln uppfördes.</p> <p>Fönsterrenovering samt målning genomfördes på kyrkobyggnaden.</p>		KLM top. ark.
2002	<p>Renovering, arkeologisk förundersökning, arkeologisk-undersökning samt murverksdokumentation genomfördes. För utförligare information se <i>Halltorps kyrka</i> Kalmar läns museum rapport maj 2003 Alexandersson och Öberg:</p> <p>Kyrkogårdsgångar lades igen och lades om.</p> <p>Bergvärme installerades.</p> <p>El- och VVS-arbeten genomfördes.</p> <p>Arkeologisk undersökning genomfördes av det område som berördes av uppförandet av en tillbyggnad i söder.</p> <p>Exteriör:</p> <p>En större tillbyggnad innehållande hiss och trappa gjordes på kyrkans södra sida</p> <p>Fasaden foglagades och fönster och dörrar målades.</p> <p>Interiör:</p> <p>Rökdetektorer installerades</p> <p>Toaletten i vapenhuset handikappanpassades.</p> <p>Ett fönster överst i korgaveln återöppnades.</p> <p>Koret handikappanpassades genom att den främsta bänkraden i det södra bänkkvarteret togs bort och ersattes med en ramp.</p> <p>Nytt förvaringsskåp för mässhakar och textilier inreddes i sakristian.</p> <p>Altarrundel byggdes om och fick ny stoppning.</p>		KLM top. ark.

	Bänkkvarterens dynor kläddes om. Förgyllningsarbeten genomfördes på orgelfasaden, predikstolen och i Värmanäskoret. Konserveringsarbeten genomfördes på altarpopsatsen, orgelfasaden, predikstolen, väggarnas kalkmålningar, oljemålning samt skåp för kollektihåvar. Interiören gavs en ny färgsättning.		

Källor:

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan bör hela tiden vara föremål för omvärdering där nya aspekter, rön och fakta tillåts sätta sina avtryck. Denna bedömning bör därför inte ses som något statiskt utan något som över tid kan komma att behöva revideras.

Generella värden

Som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Halltorps kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften "Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor", utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Bakgrund

Försvarskyrkor

Beteckningen fästnings- eller försvarskyrka används fortfarande trots att den fortifikatoriska användningen i senare tids forskning tonats ned och den multifunktionella användningen givits större utrymme. Det poängteras i denna senare forskning att kyrkorna, förutom som kyrkorum användes till försvar men att de även hyste andra funktioner som säkra magasin och utrymmen för hantverksmässig produktion. Denna forskning till trots kommer dessa multifunktionella kyrkor i denna framställning betecknas fästningskyrkor.

Utmed Smålands östra kust och längs Ölands kust skapades under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet en linje bestående av fästningskyrkor. Fanns det redan en kyrka på lämplig plats kompletterades den med det som fattades t.ex. skyttevåning, förrådsutrymmen

och torn. Uppfördes en ny byggnad gavs den en sådan gestaltning att den kunde tjäna både som kyrka, lagerutrymme och försvarsanläggning. Dessa kyrkor fick en kärv och avvisande karaktär med små fönster och kast- och skottgluggar. Med fredligare tider, stigande folkmängd och en mer omfattande väckelserörelse kom de befästa kyrkorna efterhand att förlora sin fortifikatoriska funktion och byggas om till rymliga gudstjänstrum. Halltorps kyrka är en av dessa en gång sannolikt befästa kyrkor som under slutet av 1700-talet byggdes om.

Varför byggdes då dessa befästa kyrkor? Marit Anglert tar upp denna frågeställning i sin uppsats *Vem försvarade vad?* där hon problematiserar försvarskyrkornas tillblivelse. Hon skriver att i kriget mot Danmark i början av 1500-talet användes befästa kyrkor på båda sidor om Kalmarsund och att man vid denna tid definitivt kan tala om nationen Sverige och därmed ett försvar mot yttre fiender.

Vid försvarskyrkornas byggande kring år 1200 var dock förhållandet annorlunda och man befann sig i ett skede då den svenska centralmakten höll på att byggas upp. Många sockenkyrkor under den här tiden byggdes sannolikt av kungar, biskopar och enskilda stormän. Detta hade delvis sin förklaring i att kyrkorna för den som innehade patronatsrätten var goda inkomstkällor då man genom detta oftast förfogade fritt över både kyrkojordarna och tiondet.

Vidare refererar Anglert till Karin Andersson som i sin tur skriver att det under 1200-talets första årtionden pågick en intensiv kyrkobyggnadsperiod. ”En tid när igångsatta byggen plötsligt avbryts och kyrkan fullföljs enligt helt andra intentioner samtidigt som den försvarsmässiga karaktären förstärks.” Halltorp kyrka är ett exempel på detta förfaringsätt med sin första, ofullbordade byggnadsetapp gjord efter ett annat arkitektoniskt schema.

Samtidigt bör försvarskyrkan så som tidigare poängterats inte bara ses som en försvarsanläggning utan även som möjlig utgångspunkt för korståg, säkra magasin och andra profana ändamål. Eventuellt fyllde den fortifikatoriska dimensionen främst ett behov av att dels förvara de intäkter (sannolikt levererat i natura) stormännen och kungarna fick genom bl.a. tiondet, dels viljan att behålla sin lokala makt från en allt starkare centralmakt. Även det kustnära lägen kan vid denna tid ha påverkat behovet av försvar.

Försvarskyrkorna byggdes alltså i en brytningstid där ett äldre lokalt härskarsystem och den expanderande kungamakten möttes och ger därmed fysisk gestalt åt detta skede som borde kunna betecknas som centralt i Sveriges historia.

Kyrkomiljön

Halltorps kyrka ligger tre mil söder om Kalmar och två mil norr om den gamla danska gränsen. Genom denna placering är den längst söderut belägna av Kalmar-kustkyrkorna i det dåtida (1500-talets) Sverige. Det kan dock diskuteras om den verkligen har fungerat som försvarskyrka i kriget mot Danmark då kyrkan redan på 1400-talet byggdes om kraftigt och förlorade mycket av sin fortifikatoriska utformning. Placeringen av kyrkan är dock tydligt präglad av dess ursprungliga fortifikatoriska funktion. Den ligger något öster om dagens samhälle fritt placerad i det förhållandevis flacka, uppodlade landskapet vilket medger långa siktlinjer. Tidigare löpte landsvägen längs med den norra och västra kyrkogårdsmuren och därifrån vidare väster ut mot byn. Sedan vägsträckningen delvis ändrats och inte längre löper så nära inpå prästgården och den gamla kyrkogården är kyrkan som orsak till vägsträckningen inte längre lika tydlig. Den tidigare vägsträckningen tecknar sig dock som en upphöjd ås i marken på kyrkogården och gör därmed att den äldre vägens sträckning kan förnimmas. Detta medför förutom en möjlighet till förståelse av sambandet mellan placering av kyrka och väg en illustration av den äldre kyrkogårdens utsträckning. Längs den äldre vägsträckning som ännu är kvar mellan kyrkan och samhället placerar sig skolbyggnader från olika tider. Skolbyggnaderna kan ses som en illustration av 1842 års folkskolestadga i vilken varje

församling ålades att skaffa skolhus och anställa lärare. Öster om kyrkan, direkt utanför bogårdsmuren ligger klockarbostaden och prästgården med sina många, både äldre och nyare ekonomibyggnader vilka sträcker sig en bit sydöst om kyrkobyggnaden. Söder om kyrkan har tidigare ett par träbyggnader varit placerade. Om den ena finns det uppgifter att den skulle ha fungerat som sockenmagasin. Förutom dessa två byggnader som inte längre står kvar har det på kyrkogården, i hörnet norr om klockstapeln, tidigare stått ett bårhus. Dessa byggnader utgjorde tidigare en del av den samlade enhet kring kyrkan vilken idag utgörs av prästgården med ekonomibyggnader, klockarbostaden och kyrkan med kyrkogården. Denna enhet är placerad strax utanför samhället i ett vidsträckt odlingslandskap och utgör genom detta ett tydligt landmärke.

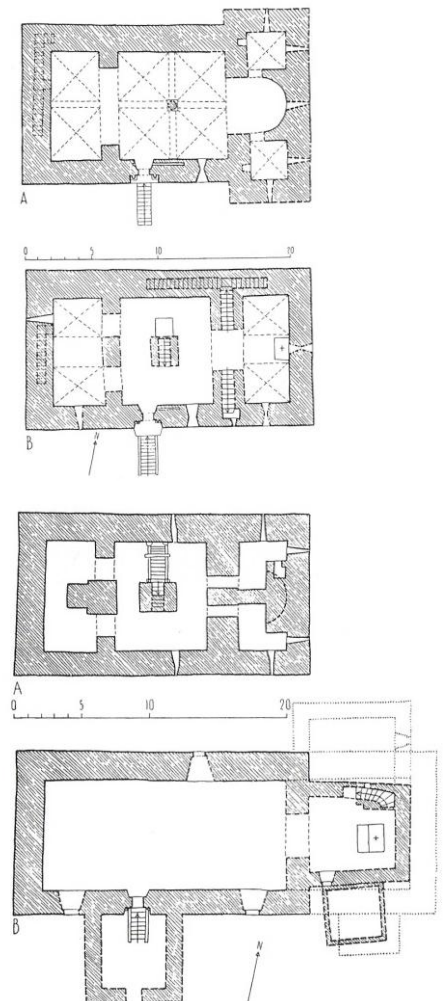
Kyrkobyggnaden

Historik

Sockenkyrkan i Halltorp är en i omgångar ombyggd, medeltida försvarskyrka som ursprungligen var utformad som en klövsadelkyrka. I slutet av 1700-talet byggdes den om och gavs den utformning som den till stora delar har än idag.

I början av 1200-talet uppfördes kyrkans äldsta delar. Den då planerade, men ofullbordade, kyrkan var sannolikt tänkt att bli en klövsadelkyrka med brett torn i väster och dubbeltorn i öster. Det västra tornet och den lägre delen mellan tornen var sannolikt tänkt att förses med sadeltak. I det västra tornets västra mur var trappor till de ovanförvarande våningarna infogade. Bottenvåningen saknade ingång och den enda entrén till kyrkan utgjordes av en portal i andra våningens, d.v.s. kyrkvåningens, södra mur. Till denna högt belägna entré ledde troligtvis en trästege. I denna kyrkans första, etapp var korpartiet något bredare än övriga kyrkan och i bottenvåning och kyrkvåning var det uppdelat i tre rum. Det mittersta av dessa tre utgjordes i kyrkvåningen av det egentliga koret vars planform var en styltad halvcirkel. Kyrkorummet, beläget i den lägre delen förhållandevis tunn mittpelare. Denna byggnadsetapp kom aldrig att slutföras och i stället vidtog byggnadsetapp två under vilken bygget slutfördes i en betydligt enklare arkitektonisk utformning än vad den första etappen hade ämnat göra.

Under byggnadsetapp två ändrades den ursprungliga utformningen och koret minskades så att dess murar gick i liv med kyrkans övriga. Detta gav kyrkan en rent rektangulär planform. Det östra tornet gavs samma utformning som det västra. Den lägre mittdelen som länkade samman de två tornen bestod av fyra våningar, källarvåning, kyrkvåning, förrådvåning och skyttevåning. Källarvåningen sträckte sig genom hela byggnaden och bestod av flera rum där det mittersta och största rummet motsvarade det ovanförvarande kyrkorummet. Kyrkorummets plan förändrades och den östra väggen i den första byggnadsetappens kvadratiske plan byggdes varför det nya kyrkorummets form kom att bli (något) rektangulärt. Delar av den västra murens trappor togs bort och istället infogades trappor i de murdelar som delvis skiljde kor och kyrkorum och som för detta syfte gjordes grövre än tidigare. Den södra av dessa

Uppifrån och ner:
Källarvåningen etapp ett.
Kyrkvåningen etapp två
Källarvåningen etapp två
Kyrkvåningen omkring 1750. De prickade konturerna visar kyrkan efter 1790-talets renovering.

trappor ledde till en utkik i muren och den norra vidare till trappor infogade i den norra muren vilken av denna anledning gjordes grövre än den södra. Det tidigare absidiala koret ersattes av ett grunt, fullbrett kor. Det tidigare kyrkorummets förhållandevis tunna pelare ersattes vid denna byggnadsetapp av en från källarplanet och upp genom kyrkvåningen löpande grov pelare i vilken trappan mellan de två planen löpte. I kyrkvåningen fungerade mittpelaren även som upplag för bjälklaget till en låg mellanvåning. Detta bjälklag strålade ut från mittpelaren som ekrar i det något rektangulära kyrkorummet. Rummen var valvslagna men i kyrkorummet var det ovan beskrivna bjälklaget inlagt i höjd med valvanfängen och skapade genom detta en extra våning vilken tjänade som förrådsvåning. Ovan förrådsvåningens valv var en skyttevåning belägen. Även tornen innehöll sannolikt skyttevåningar. Fasaderna jämnades noga med bruk, kvaderritsades och kalkades. Syd portalen målades i starka färger.

Den tredje större ombyggnaden företogs sannolikt i början av 1400-talet. Exteriört medförde den att tornen togs ned och att ett kor med sadeltak och i två våningar byggdes till mot den östra väggen. Interiört revs i kyrkvåningen alla pelare, valv, bjälklag och från yttermurarna in i kyrkorummet skjutande murar. I den östra muren togs en triumfbåge mot det nybyggda koret upp. Läget för kyrkorummets rivna bjälklag användes då ett plant bjälklag lades över hela det nya kyrkorummet. Detta nya kyrkorum var betydligt större än det förgående och bestod av både torndel, kyrkorum och kor från den tidigare kyrkan. Källarvåningen fylldes med rivningsmassorna från ombyggnaden.

Vid renoveringen 1795 gavs kyrkan i stora delar sitt nuvarande klassicistiska utseende. Den översta försvarsvåningen och den översta delen av förrådsvåningen revs liksom koret. Ett nytt, något djupare, fullbrett korparti byggdes utanför den östra muren och de murar som tidigare bildat triumfbågen togs bort. 1758 hade en sakristia byggts mot det dåvarande korets norra sida. De delar av denna sakristia som låg i vägen för en symmetrisk, rektangulär kyrkobyggnad togs ned men till största delen kom sakristian att stå kvar. Dess tidigare pulpettak ändrades dock till ett sadeltak. Mot det nybyggda korets södra sida byggde majoren på Värnanäs ett gravkor med ovanförvarande kapell. Nya fönster togs upp i kyrkorummet, befintliga fönsteröppningar vidgades och i väster togs en ny huvudentré upp.

Efter den omfattande renoveringen i slutet av 1700-talet kom 1800-talet att bjuda på betydligt färre och mindre påtagliga förändringar. Dessa bestod framförallt i att fönstren och den västra portalen vidgades. Den södra portalen där emot togs bort vilket sannolikt skedde i samband med att vapenhuset som var placerat i söder utanför portalen revs i slutet av århundradet. I den södra entréns ställe gjordes en fönsteröppning.

1900-talets renoveringar har främst bestått i tekniska lösningar och framtagande av äldre tiders spår och byggnadsperioder i kyrkan. Exempelvis har toalett och olika värmesystem installerats och i söder har en handikappanpassad entrébyggnad gjorts. Vid 1950-talets renovering grävdes hela kyrkans källarvåning ut. Förutom detta utgrävningsarbete har det i omgångar under 1900-talet genomförts murverks- och arkeologiska undersökningar. Man har även funnit och tagit fram äldre interiör bemålning på kyrkans väggar, fönsteröppningar, delar av trappor, den södra portalen m.m. ett undantag från denna önskan att återgå till äldre utformningar måste den på 1950-talet gjorda friläggningen av murverket ses. Denna åtgärd har inga historiska belägg och har starkt påverkat kyrkans exteriör.

Även den tillbyggnad som gjordes i söder år 2002 har förändrat kyrkans karaktär. Förutom att den i sig

Exteriör

Kyrkans exteriör illustrerar flera av dess byggnadsetapper och ombyggnadsfaser och de till dessa hörande idealen och behoven.

De mittersta och västra delarna av den höga bottenvåningen härstammar från kyrkans första byggnadsperiod under tidigt 1200-tal. Kyrkvåningens mittersta och västra parti, delar av källarvåningens murar, den södra portalen, liksom utkiksgluggen i den södra muren härstammar från den andra byggnadsetappen, även den under tidigt 1200-tal. Båda dessa byggnadsetapper representerar med sina slutna, kraftiga murverk och smala öppningar den fortifikatoriska funktion som kyrkan hade. Samtidigt representerar de, bortsett från källarvåningen, en allmän utformning av kyrkorna vid tiden där massiv murverkan och små ljusinsläpp var den vanliga utformningen. Den södra portalen representerar även den med sin rundbågiga utformning och konstnärliga utformning den romanska tidens arkitektoniska och konstnärliga uttryck.

Från mitten av 1700-talet härstammar sakristian som ursprungligen hade pulpettak och var något större. Vid renoveringen 1796 försågs den med ett sadeltak, kapades och gavs dagens utformning varmed den kom att fungera som pendang till det i söder tillbyggda Värnanäskoret som uppfördes i samband med ombyggnaden. Genom detta kom sakristian och Värnanäskoret att med sina i planhänseende symmetriska placeringar att inordna sig i den nyklassicistiska ambition som är ett av 1796 års främsta bidrag till dagens exteriör. Förutom detta illustrerar Värnanäskoret godset Värnanäs betydelse för trakten och kyrkan. Från nämnda renovering härstammar även det rakslutna, och i öster tillbyggda, koret vilket ger kyrkan dess långsträckt rektangulära planform som också den bidrar till det nyklassicistiska uttrycket. Sannolikt är även dörren i den östra fasadens källarvåning från denna tid. I övrigt har 1796 års renovering framförallt satt sina spår i kyrkas proportioner vilka genom renoveringen något normaliserades. Detta skedde framförallt genom att större delen av murarna till de ovanförvarande våningarna togs ned vilket har bidragit till dagens betydligt flackare takvinkel som även den hör samman med nyklassicismens ideal. Också den vid samma renovering, i väster upptagna entrén bidrar till den symmetriska utformning som är typisk för nyklassicismen. Alla dess förändringar mot en nyklassicistisk utformning till trots är det svårt att bortse från den starka medeltida prägel kyrkan har. Exempelvis kan nämnas de stora fönster som togs upp men som i exteriören, med den höga slutna bottenvåningen, trots allt inte upplevs som särskilt stora i förhållande till muren. Vid 1950-talets renovering minskades det nyklassicistiska uttrycket ytterligare då den tidigare vita putsen togs bort och kyrkans murverk blottades. Något som förövrigt var banbrytande i kyrkans flera hundra år långa historia då den ända från sitt första uppförande varit putsad.

Det sena 1800-talets renovering representeras idag i stort sett endast av de gjutjärnsbågar som sitter i den östra fasadens fönsternischer. Genom dessa nygotiska fönsterbågar som lånat drag från den sena gotiska stilriktning som brukar kallas flamboyant illustreras det sena 1800-talets vurm för den medeltida byggnadskonsten. Den nygotiska utformningen påbjöds även av överintendentämbetet (vilket var den instans som skulle godkänna alla ritningar till alla statens och svenska kyrkans byggnader och därmed hade stort inflytande över hur dessa utformades). Genom detta är därför de bevarade fönsterbågarna en illustration det inflytande som överintendentämbetet hade över utformningen av svenska kyrkor liksom av stilen på modet, gestaltad i en mycket genomförd variant av nygotiken. Förutom detta genomfördes en breddning av den västra portalen vilket gav den dagens utformning.

Den på 1950-talet åter framtagna, restaurerade och kompletterade södra portalen kan förutom att ses som fysisk representant för den ursprungliga romanska utformningen även ses som en del av 1900-talets intresse för äldre tiders spår och utformnings detaljer. Förutom detta bidrag till exteriören har 1950-talets renovering satt ett tydligt spår genom den blottläggning av murverket som genomfördes vid renoveringen 1951-54. I samband med denna genomfördes även fasadundersökningar där man fann olika putslager. Genom dessa undersökningar kunde konstateras att den ursprungliga fasadbehandlingen bestått i ett slätputsat murverk med brett strukna fogar och kvaderrits (för att ge en illusion av kvaderstens murning). Dagens blottade

murverk har alltså ingen historisk förankring utan får ses som 1950-talets tillägg till kyrkans exteriöra uttryck. Ett annat tillägg till exteriören vid denna tid var den nya trappa som uppfördes till sakristian och som då ersatte den sannolikt ursprungliga trappan från mitten av 1700-talet. Det är sannolikt även vid denna renovering som taket får den kopparbeläggning (vilken ersatte den befintliga tegeltäckningen) som det har idag en vanlig förändring som gjorts i många kyrkor under 1900-talet. Också fönstren byttes ut och försågs med blyspröjs. Utformningen av fönsterbågarna har dock hämtat sitt uttryck från 1700-talet och bidrar därigenom till att stärka denna era i kyrkans utformning.

2000-talets bidrag till kyrkans utformning består framförallt av tillbyggnaden i söder innehållande hiss och trappa. Denna tillbyggnad är placerad på det vid 1800-talets slut rivna vapenhusets plats och både placering och utformning är medvetet gjorda med detta vapenhus som förebild. Tillbyggnaden har dock bl.a. genom sina enkla, slätputsade fasader givits ett nutida uttryck och förmår därför både falla in i kyrkans formspråk och representera sin egen tid. Däremot har tillbyggnaden medfört att den ursprungliga södra portalen byggts in och inte längre går att se från kyrkans utsida. Något som i viss mån har berövat kyrkans exteriör en av sina mest karaktäristiska och ursprungliga element.

Interiör

Kyrkans källarvåning är i stora delar mycket välbevarad sedan den andra byggnadsetappen vid 1200-talets början. Som exempel kan nämnas de massiva murarna med smala gluggar som ljusinsläpp, mittpelaren innehållande en trappa med förlängning i form av en träbrygga, liksom planformen. De mycket tjocka murarna mellan de två rummen i öster och det stora mittrummet fungerade som fundament till, och är vad som finns kvar av, den andra byggnadsetappens trappförsedda triumfbågemurar. Förutom detta kan i murverket i källarens norra del bl.a. avläsas den första byggnadsetappens runt absidiala utformning av koret. Källarvåningens planutformning speglar i stort även kyrkvåningens ursprungliga plan och ger oss därigenom en ganska god bild av och möjlighet att uppleva något av rumsverkan även hos det ursprungliga kyrkorummet.

I kyrkvåningens murverk finns tydliga spår av kyrkans tidigare utformning. I den södra murens västra avsnitt finns delar av en murtrappa som lett till de ovanliggande våningarna i det torn som ursprungligen höjde sig över denna del av kyrkan. Mitt på den södra muren återfinns ett par trappsteg ledande till ett litet bevarat rum med en smal glugg. Detta utrymme fungerade sannolikt som utkik och byggdes under den andra byggnadsetappen i början av 1200-talet, då kyrkan sannolikt även fungerade som befästning. Utrymmet var då placerat bakom den kraftiga triumfbågemuren genom vilken en trappa ledde till utkiken. Också den helt framtagna södra entrén hör till kyrkans ursprungliga utformning liksom den tidigare fönsteröppning som finns markerad i putsen ovanför fönstret öster om porten. Förutom detta har både den södra och den norra muren spår av det bjälklag som bar upp golvet till den över kyrkorummet placerade förrådsvåningen. Också märken efter denna vånings valvslagna tak syns tydligt i murverket. I de sydvästra och nordvästra hörnen återfinns hörnkonsolerna till de två kryssvalv som ursprungligen utgjorde tak i det västra tornets andra våning (kyrkvåningen).

Utsträckningen och utformningen av dagens kyrkorum tillkom till stora delar vid renoveringen 1796. Då tillbyggdes det rakslutna, fullbreda koret, de större fönsteröppningarna togs upp liksom den västra entrén, Värnanäskoret byggdes till och kyrkan försågs med sitt tunnvalvda tak. Genom detta gavs den medeltida försvarskyrkan ett för tiden modern utformning i form av ett, så långt den medeltida kyrkan medgav, nyklassicistiskt kyrkorum. Dessa nyklassicistiska kyrkorum speglade den förändring i liturgi som började med reformationen och som under 1700-talet satte allt tydligare spår i kyrkorummens utformning. Genom denna förändring kom prästen att allt mer ses som en pedagog som i samhällets tjänst upplyste medborgarna. Detta gjorde att kyrkobyggnaden i allt lägre grad kom att uppfattas

som en helig plats där sakramenten och Guds nåd utdelades och i allt högre grad som en sal där statsmakten, representerad av prästen, undervisade menigheten. Detta gjorde i sin tur att kyrkorummet utformades allt mer som auditorier, ljusa, rymliga och överskådliga. Dessa tre egenskaper kan sägas vara signifikanta för nyklassicismens kyrkorum och man åstadkom dem bl.a. genom väl tilltagna, rundbågiga fönsteröppningar, släta, ljusa och osmyckade väggar, tunnvalvda tak med kraftig taklist och sluten bänkinredning, allt sammanhållet av symmetri och klassiska formelement. Kyrkorummet i Halltorp är tveklöst format efter dessa idéer. Trots detta blir nyklassicismen i det kyrkorum som skapas något haltande. Det är svårt att bortse från det påfallande smala och höga kyrkorummet med alla de tidigare beskrivna medeltida dragen. Alla de nyklassicistiska dragen finns där men den medeltida kyrkan gör sig trots detta starkt påmind. Så något nyklassicistiskt kyrkorum i vanlig mening är det inte som möter oss i Halltorps kyrka utan snarare ett ombyggt medeltida kyrkorum med en stark nyklassicistisk strävan. Något som egentligen är ganska givet då det är just vad kyrkorummet är.

När det gäller kyrkans fasta bemålade inredning uppvisar den skiftande stilar och uttryck. Bänkarna (sannolikt kyrkans första) är delvis från 1669 men har under åren kompletterats och på 1950-talet byggdes själva bänkarna om för större bekvämlighet. De nya bänkgavlar och bänkdörrar som tillkommit har givits en utformning mycket lik den hos de ursprungliga varför bänkinredningen fortfarande upplevs som ursprunglig och homogen. Bänkdörrarnas utformning med ett säreget motiv i form av något som liknar en rundbågig portal utförd i snidad lågrelief har dessutom ett konstnärligt värde vilket understryks av att de fyra idag främst placerade bänkdörrarna har givits ”portaldekorationer” med rikare och sinsemellan något olika utformning. Utformningen av bänkdörrarna är av en typ som var vanlig i södra Møre på 1600-talet och liknande dörrar återfinns i många av kyrkorna i trakten t.ex. Arby, Hagby och Mortorp. Förutom bänkinredningens ovanstående kvalitéer ger den som sådan fysisk gestalt åt den liturgiska förändring som skedde i Sverige i och med reformationen och som ytterligare utvecklades under 1700-talet. Genom reformationen fick ordet en större betydelse vilket, om än långsamt, kom att påverka de svenska kyrkorummen. I denna förändring är bänkinredningen en viktig komponent. Under 1700-talet kom nämligen prästen att uppfattas allt mer som en pedagog och ett redskap i upplysningens tjänst varför predikan ytterligare kom att betonas på bekostnad av sakramenten. Genom detta kom predikningarna att bli allt längre och bänkinredningen gav därmed församlingen möjlighet att sitta under de ibland mer än timslånga predikningarna. Att det efter reformationen kom att dröja så pass länge som det ändå gjorde innan den förändrade liturgin kom att påverka kyrkorummens inredning kan delvis förklaras med att Gustav Vasa, i början av 1500-talet, konfiskerade stora delar av sockenkyrkornas tillgångar och genom detta kraftigt försämrade deras ekonomi. Detta medförde att kostsamma företag som ny- och ombyggnader fick skjutas på framtiden. Allteftersom den politiska och kyrkliga oron avtog ett stycke in på 1600-talet och församlingarnas ekonomi långsamt förbättrades, ökade insatserna för att förbättra och försköna kyrkorummen. Tillsammans gör dessa skeenden att det framförallt var under 1600- och 1700-talen som kyrkorna i Sverige försågs med bl.a. bänkinredning och predikstol. Den predikstol som idag sitter i Halltorps kyrka är tillkommen först i slutet av 1700-talet och dess dekorationer tillkom inte förrän i början av 1800-talet. Genom detta representerar den som sådan den ovan nämnda liturgiska förändring som började med reformationen och som betonade ordet. Samtidigt som den, genom sitt enkla, nyklassicistiska formspråk och dekorativa element representerar den väckelsebetonade strömning som började i slutet av 1700-talet och kulminerade under andra delen av 1800-talet. En strömning som till sin fysiska gestalt anammat den enkla och i vissa delar stiliserade nyklassiska stilens utformning vilken i sin mest genomförda form i princip helt saknade figurativa framställningar. I Halltorps kyrka är det dock frågan om en relativt tidig form av stilströmningen som är mer generös med dekorativa framställningar. Även läktarbarriären från 1799 och orgelfasaden, sannolikt från

1838 då kyrkan fick sitt första orgelverk, har givits ett nyklassicistiskt uttryck. Även altarringen, tillkommen vid renoveringen på 1950-talet, har givits en nyklassicistisk utformning och tar genom detta upp den i kyrkan redan dominerande stilriktningen.

Altaruppsatsen och altartavlan med sina målande, figurativa och föga avskalade framställningar, hör dock inte hemma i den ovan beskrivna nyklassicistiska traditionen, utan härför sig snarare till en tidigare, rikare och mer bildligt berättande tradition. Altaruppsatsen med altartavlan är utförd av Jonas Berggren från Kristdala. Han fick 1740 tillstånd att idka bildhuggeri och från denna tid och ett femtiotal år framåt utförde han ett stort antal altaruppsatser och predikstolar i Småland och på Öland. 1741 började han att studera i Stockholm i den s.k. bildhuggarsalen på slottets byggnadshytta där bl.a. de franska skulptörer som Carl Hårleman inkallat för att utföra de kungliga inredningarna, var verksamma. Från början var hans stil en ganska frodig bygdekunst men under stockholmstiden tillägnade han sig den senbarocka stilen med inslag av tidig rokoko. Denna stil vilken är den som altaruppsatsen i Halltorps kyrka är utförd i höll han fast vid fram 1776 då överintendent-ämbetet bildades och kom att styra (och i viss mån likrikta) utformningen av landets kyrkor. Då övergick han till den av överintendentämbetet påbjudna nyklassicismen. Berggrens kom genom sin personliga stil att prägla många kyrkomiljöer i Småland och på Öland under 1700-talets senare del. Hans styrka var den fria figurskulpturen (något som altaruppsatsen i Halltorp ger exempel på) där hans skulpturteknik är ganska grov. Detta till skillnad från ornamenten vilka var hans starka sida och han skar med verkligt mästerskap eleganta rokokomusslor och rocailler. Enligt Ivar Anderssons rapport från undersökning av kyrkan 1951-64 är detta felaktigt. Andreas Dahlström från Döderhult bör tillskrivas arbetet. Se redogörelse i händelselistan

Till en annan men även den i högsta grad berättande tradition kan läggas några av de äldsta inslagen i kyrkans interiör, de medeltida kalkmålningarna. Av detta kalkmåleri återstår idag endast fragment. Bl.a. finns på den södra väggen ett stycke av en bård eventuellt från 1300-talets början och på den norra långväggen ett större målningensfragment. Denna senare rest är vad som bevarats av kyrkans antagligen ganska omfattande målningsskrud från 1400-talet och har tillskrivits den, bl.a. i Skåne och Blekinge verksamma konstnären Nils Håkansson. Framställningen ingår i en fragmentarisk Ytterstadomsscen av vars like det finns åtskilliga på kontinenten och i Sydeuropa och genom detta kan vi sätta de bevarade delarna av målningen i sitt sammanhang. Denna typ av scen bestod av Kristus-världsdomaren, som utgjorde scenens centralgestalt men som helt saknas i Halltorps kyrka. På Kristus vänstra sida brukade de sju dödssynderna avbildas och därunder de förtappade. På hans högra sida brukade dygderna avbildas och under dessa de frälsta på väg till paradiset. Sannolikt är det den senare delen med dygderna som återfinns i Halltorps kyrka. Läran om laster och dygder spelade en mycket stor roll under hela medeltiden och under 1100- och 1200-talet intog dygdernas och lasternas kamp mot varandra en central plats något som illustreras genom målningarna i kyrkan.

Den kreneleringsmålning som återfinns på den norra och den södra väggen är sannolikt den ursprungliga bemålningen i den andra byggnadsetappens kor. Genom detta ger bemålningen både en bild av en ursprunglig dekoration av kyrkan och en uppfattning om den ursprungliga kyrkans utsträckning.

Det fristående altarbordet i sten tillkom vid renoveringen 1951-54. Detta medger att prästen förrättar gudstjänst vänd mot församlingen vilket är något som kommit att bli allt vanligare under senare delen av 1900-talet.

Dagens bemålning tillkom vid renoveringen som genomfördes år 2002 och tar med sin förhållandevis milda färgskala i grått och grönt upp och förstärker kyrkorummets nyklassicistiska prägel. I detta står altartavlan med sin mustigare färgställning (vilken

sannolikt till stora delar överensstämmer med den ursprungliga) för en annan tids färgsättningsideal.

Inventarier

Kyrkan är mycket sparsamt försedd med konstföremål. Förutom den fasta inredningen är det främst de två enkla klassicerande nummertavlorna, den södra väggens stora oljemålning från 1800-talet (vilken tidigare varit placerad som altartavla), kollektåvsskåpet från 1700-talet med originalbemålning, de över mittgången placerade malmkronorna från mitten av 1600-talet samt den medeltida dopfunten som bidrar till kyrkorummets karaktär. Den nyss gjorda uppräkningslistan till trots är det frånvaron av lösa utsmykningsdetaljer som särskilt sätter sin prägel på kyrkan. Denna frånvaros främsta påverkan kan sägas vara att den bidrar till att framhäva de konstnärliga värden som finns i den fasta inredningen. Även de kalkmålningens fragment som finns på väggarna kommer till sin rätt i den lugna atmosfär som det i övrigt sparsmakat utsmyckade kyrkorummet ger. Den medeltida dopfunten bör dock särskilt nämnas. Dess dimensionering med den vida cuppan är utmärkande för dopfontar tillverkade på 1100- och 1200-talen. Denna utformning åskådliggör en äldre dopsed som bjöd att hela barnet skulle sänkas ned, en sed som i Sverige tillämpades fram till mitten av 1200-talet.

Sammanfattning

Kyrkan har ett högt kulturhistoriskt värde genom sitt historiska sammanhang som en del i rikets, traktens och den kristna kyrkans historia och framväxt ända tillbaka till 1200-talet. Det byggnadshistoriska värdet består delvis i läsbarheten av olika tiders ideal, behov, byggnadstekniker och materialval. Även kyrkans särprägel i form av delvis väl bevarad s.k. försvarskyrka i en trakt där denna kyrkotyp har varit relativt vanlig bidrar till dess kulturhistoriska värde. Till detta kan läggas dess miljöskapande verkan och funktion som landmärke vilket åstadkoms genom dess placering i ett förhållandevis öppet landskap i vilket den tydligt avtecknar sig.

Även i interiören är det kyrkans mångfald av tids dokument och stilriktningar vilka tillsammans bildar en mycket särpräglad kyrka, som bär dess kulturhistoriska värde. Något förtas möjligheten att fullt ut uppleva denna mångfald av den homogena färgsättningen. Men med sina många starka karaktärer förmår kyrkans interiör att i viss mån överbrygga detta och vi står inför ett kyrkorum med många synliga tidsskikt vilka tillsammans bildar ett mycket särpräglat kyrkorum med ett stort kulturhistoriskt värde.

Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Andersson Iwar, *Halltorps Kyrka*, Svenska fornminnesplatser nr: 45.

Andersson Iwar, *Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp*, Kungliga vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, Antikvariskt arkiv nr:14.

Andersson Karin, *Medeltidskyrkorna vid kalmarkusten och deras förändringar under 1600- och 1700-talen*, Kalmar läns årsbok 1982.

Andersson Karin, *Kalmarkustens kyrkor under tidig medeltid* hikuin 9, Danmark 1983.

Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl Göran, *Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt*, Diakonistyrelsens bokförlag., 1955

Meddelanden XXI – XXV, Kalmar läns fornminnesförening red. Hofrén Manne Kalmar 1933.

Mörkfors Gunnel, *Nyclassicistiska kyrkorum: utvecklingen i Östergötland 1760-1860*, ingår i volymen *Kyrka i bruk* red. Mörkfors, Olsson, Östergötlands läns museum 1996

Nationalencyklopedin på nätet